

NEBYLA TO JENOM PRAHA – PODÍL OBYVATEL ČESKÝCH A SLOVENSKÝCH MĚST A REGIONŮ NA PÁDU KOMUNISTICKÉHO REŽIMU

LUKÁŠ VALEŠ

VALEŠ, Lukáš. It was not only Prague – the share of the people of the Czech and Slovak towns and regions in the fall of the communist regime. *Historický časopis*, 2018, 66, 1, pp. 133-158, Bratislava.

The aim of this study is to prove that while Prague was an important centre of anti-regime activities, there was just as strong opposition also outside the capital city. Originally it was mostly apolitical. People “only” wanted to live freely and carry on their own activities – organize themselves, develop their own artistic activities, protect the environment or practice their religion. However, this already brought them into political conflict with the regime, which paradoxically prepared its own opposition. The role of the non-Prague dissidents and their activities was fundamental not only before November 1989 in the process of eroding communist rule, but also for the success of the November revolution as such. If there had been support for the regime outside Prague, the Velvet Revolution might have turned out entirely differently.

Key words: Velvet Revolution. Dissent. Communist regime. Church. Demonstrations.

Jednou ze specifík středoevropských a východoevropských revolucí roku 1989 a obecně odporu vůči komunistickému režimu je velká, často rozhodující role měst a regionů, které leží mimo vlastní politické centrum dané země. A tak vítězná cesta polského odborového hnutí Solidarita, na jejímž konci bylo demokratické a opět nezávislé Polsko, začala v přístavu Gdaňsk.¹ Stejně tak mohutné demonstrace, jež přivodily pád komunistického režimu ve východním Německu, započaly nikoliv v Berlíně, ale v saských městech Lipsku a Drážďanech.² Také rumunská revoluce, bohužel doprovázená násilím a stovkami obětí, vypukla nejdříve v sedmihradském Temešváru, obývaném převážně maďarskou menšinou,

-
- 1 Viz blíže např. CHWALAB, Andrzej. *Polsko 1989–2008*. Brno: CDK, 2009, s. 11-15. ISBN 9788073251857. K pádu komunistických režimů ve střední a východní Evropě v komparativní perspektivě viz OKEY, Robin. *The Demise of Communist East Europe: 1989 in Context*. London: Hodder Arnold, 2004. ISBN 9780340740569;
 - 2 Viz DALE, Gareth. *The East German Revolution of 1989*. Manchester: Manchester University Press, 2006. ISBN 9780719074783.

a teprve poté se její epicentrum „přestěhovalo“ do hlavního města Bukurešti.³ Rovněž pád komunistického režimu v Bulharsku nese velmi zásadní regionální stopu.⁴

Následující studie chce ukázat, že přes význam Prahy a jejích disidentských struktur existovala neméně silná opozice i mimo hlavní město. Ve skutečnosti také ostatní města a kraje sehrávala neméně důležitou roli. Jejich pozice přitom byla zásadní nejen před 17. listopadem 1989 při procesu eroze komunistického vládnutí, ale i pro úspěch listopadové revoluce jako takové. Kdyby měl režimu podporu mimo Prahu, vypadal by jeho konec zcela jinak. Toho se byly vědomi i jeho představitelé – např. tajemník ÚV KSČ Jan Fojtík 20. listopadu 1989 řekl: „*Tento pokus o státní převrat nebude úspěšný, protože se jeho iniciátorům nepodaří vyvolat generální stávkou, o kterou usilují. Předvedeme jim takovou demonstraci síly, že je přejde chuť. Do Prahy se sjedou tisíce lidí z okresů a krajů a zchladí ty rozpálené hlavy. Ukážou jim, že Praha není celá republika!*“⁵

Kde začít?

Kde ale začít? Ze symbolických dat se nabízí rok 1977, kdy vzniklo asi nejznámější československé opoziční hnutí Charta 77. Ačkoliv vzniklo z podhoubí pražské inteligence, mělo svůj nesporný vliv a dosah také v jednotlivých krajích tehdejšího Československa. Důležitý byl také fakt, že se vliv a dosah Charty neomezil jen na české země, ale rozšířil se i na Slovensku. Připomeňme v této souvislosti statečný a hluboce lidský postoj slovenské spisovatelky Anny Ponické, která nejen odmítla podepsat petici odsuzující Chartu 77, ale především si sama připravila na 3. sjezd Svazu slovenských spisovatelů zásadní projev. V něm se jednak zastala svých kolegů, kterým normalizační režim zabránil oficiálně publikovat, a také morálně odsoudila tehdejší normalizační poměry. Mimo jiné svou známou větou: „*Nevládzem sa už ďalej tajne, stydět'. Nevládzem sa už ďalej tajne hanbiť, že ja smiem publikovať, zatiaľ čo druhí nesmú.*“⁶ Následovala ostrá perzekuce, zákaz publikování atp. Své tehdejší pocity i atmosféru doby zachytila v autobiografické knize *Lukavické zápisky*. U příležitosti jejich prvního oficiálního vydání na Slovensku význam osobnosti Anny Ponické a jejího textu popsal na stránkách časopisu Impuls Juraj Lauko⁷: „*Chartisti a Charta 77*

3 TREPTOW, Kurt W. (ed.). *Dějiny Rumunska*. Praha: NLN, 2000, s. 374 a násl. ISBN 8071063487.

4 RYCHLÍK, Jan. *Dějiny Bulharska*. Praha: NLN, 2000, s. 362. ISBN 8071064041.

5 OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost 1968–1989. Příspěvek k dějinám „normalizace“*. Praha: Maxdorf, 1994, s. 101. ISBN 8085800128. [cit 2018-02-15].

6 PREČAN, Vilém. *Charta 77 na Slovensku aneb Slovensko a Charta 77*. Dostupné na internete: <http://www.csds.cz/cs/g6/3361-DS.html>. [cit 2018-02-15].

7 HANULOVÁ, Anna. *Odvážna a statočná slovenská žena Hana Ponická – biografía a výbe-*

boli akosi viacej vecou ‚veľkej Prahy‘, aj keď táto skutočnosť znamenala veľmi veľa pre celú našu krajinu a čo-to sa pohlo aj u nás, na Slovensku... Spomínaný diskusný príspevok je ‚manifestom‘, v ktorom sa autorka postavila na stranu režimom prenasledovaných a postihovaných spisovateľov. Príspevok, samozrejme, v diskusii na zjazde neodznal... Svojou cestou sa dostal aj za hranice republiky. Rozsiahly úryvok z neho bol uverejnený aj vo francúzskom Le Monde. Šťastím a snahou ľudí osud príspevku pokračoval ďalej ... a stal sa tak ‚slovenskou Chartou‘!“⁸

Pro rok 1977 by svědčily i některé regionální aktivity. Právě v tomto roce bylo v Plzni založeno Divadlo pod lampou, které se stalo střediskem alternativní hudby, kde vystupovala řada zakázaných či pololegálních umělců.⁹ Do Plzně se také následně – v roce 1981 – přesunul nejvýznamnější český festival folkové a trampské hudby Porta. Ta se stala oázou svobody a nezávislé hudby jak pro publikum (každý rok se na ní sešlo 15 – 30 tisíc diváků), tak i pro kapely a interprety, kteří oscilovali na pomyslné hraně mezi zákazem a legalitou – například písničkáři Vladimír Merta, Jarek Nohavica, Karel Plíhal atp. Právě Porta tak představovala důležitý prostor, který propojoval myšlenkový svět disentu a tzv. šedé zóny.¹⁰ Zejména na sklonku 80. let se z nepolitické Porty stala předzvěst listopadové revoluce.

Porta navíc přitahovala vzhledem ke svému hudebnímu zaměření i lidi, vyhledávající alternativní a na režimu nezávislý způsob života – typicky trampové, který významně souzněl i s ochranou přírody, navazoval na činnost některých zakázaných organizací (skauting), ale věnoval se i vlastním uměleckým aktivitám (vydávání časopisů, knih), které šly mimo oficiální kulturní politiku a které se také velice často dostávaly do střetu s režimním dohledem. Odtud byl už jen

rová personálna bibliografia. Trebišov: Zemplínska knižnica v Trebišove, 2012. ISBN neuvedena; NOSKOVÁ, Helena. Hana Ponická. Nazývajte veci pravým menom. In *Klubové listy. Príloha časopisu Listy Slovákov a Čechov*, 2012, roč. 19, č. 7-8, s. 1-4. ISBN, resp. ISSN neuvedeno.

- 8 LAUKO, Juraj. Hana Ponická: Lukavické zápisky. In *Impulz. Revue pre modernú katolícku kultúru*, 2005, roč. 1, č. 2. ISSN 1336-6955. Dostupné na internete: <http://www.impulzrevue.sk/article.php?36>. [cit 2018-02-15].
- 9 OKTÁBCOVÁ, Apolena. *Kultura protestu – formování občanské aktivity na Plzeňsku před a po roce 1989*. Diplomová práce obhájená na Ústavu českých dějin FF UK. Praha, 2016, s. 23. Viz také PETROVÁ, Jana. *Zapomenutá generace 80. let 20. století: (nezávislé aktivity a samizdat na Plzeňsku)*. Plzeň: Jana Petrová ve spolupráci se Sdružením občanů Exodus, 2009. ISBN 9788025441121.
- 10 K významu folkové a rockové hudby jako důležitých zdrojů protirežimních nálad viz např. HOUDA, Přemysl. *Intelektuální protest, nebo masová zábava? Folk jako společenský fenomén v době tzv. normalizace*. Praha: Academia, 2014. ISBN 9788020023537; VANĚK, Miroslav. *Byl to jenom rock 'n' roll?* Praha: Academia, 2010. ISBN 9788020018700.

krůček k zájmu, případně přímo zapojení se do aktivit některých disidentských organizací. To byl i případ plzeňského aktivisty Petra Náhlíka: „*Vytvořili jsme si partu, která ... jezdila do lesa, ale zároveň se začala vytvářet jakási subkultura... Takže kromě toho, že my jsme si vydávali tady v Plzni časopis Pajda, začali jsme se stykat s lidma, který vydávali podobné časopisy v celé republice a přepisovali jsme jejich texty... V roce 1982 jsme skončili s časopisem na zásah StB... Chodili jsme tehdy do hostince U zlaté koule a chodili tam i lidé jako třeba Miroslav Svoboda, který už tehdy tam nosil politické samizdaty... A když jsme právě jezdili do Prahy se poučit, jak se chovat na těch výslechách, tak jsme říkali, no dobře, když už nás teda ty policajti otravujou kvůli tomu, že děláme naprosto nevinnou tvorbu svých kamarádů, která je naprosto jakoby apolitická, tak když teda něco máme opisovat, tak bysme měli opisovat něco pořádného.*“¹¹ Paradoxně si tak sám komunistický režim vytvářel početnou opozici v regionech, která o to aktivněji distribuovala a rozepisovala texty pražského disentu, ale i vlastní. A záhy začali podnikat také samostatné akce.

Jako další důležitý mezník připadá v úvahu rok 1978, tedy rok desetiletého výročí vstupu vojsk Varšavské smlouvy. Jednou z nejvýznamnějších forem protestu československé veřejnosti se stala akce tří mladých mužů v hornickém městě Příbrami. Ti pod vedením tehdy 23 letého pracovníka zdejších uranových dolů Josefa Stavinohy vynesly z šachty zhruba 1, 5 kilogramu výbušniny a pozdě večer 23. srpna 1978 s jejím pomocí odpálily sochu Klementa Gottwalda na příbramském náměstí. Šlo vlastně o formu dvojitého protestu – socha symbolu komunistického režimu Klementa Gottwalda totiž stála na náměstí Velké říjnové socialistické revoluce. Zradou jednoho ze zúčastněných, který viníky akce oznámil místní StB, došlo k jejímu prozrazení a tvrdému postihu – konkrétně Josef Stavinoha byl odsouzen do vězení na 9 let.¹² Ačkoliv jde v dějinách odporu vůči komunistickému režimu spíše o výjimku, nešlo o první podobný případ. Již v roce 1954, 19. dubna, se pokusili Alois Peyr a Jan Khun, opět horníci, vyhodit do povětří sochu sovětského vojáka v dalším hornickém městě – v Sokolovu. I oni byli ale zatčeni a odsouzeni. To ovšem nic nemění na skutečnosti, že centry těchto násilných akcí byly oblasti mimo Prahu. A pražské disidentské skupiny zde nehrály žádnou – ani iniciační roli. Spíše naopak.

Hlavní postavou násilné formy protikomunistického odporu se stal přerovský disident Vladimír Hučín. Ten s pomocí řady přátel a spolupracovníků shromáždřoval zbraně a výbušniny, které používal k protirežimní činnosti. S pomocí

11 VANĚK, Miroslav – URBÁŠEK, Pavel (eds.). *Vítězové? Poražení? Disent v Období normalizace*. Praha: Prostor, 2005, s. 618-619. ISBN 8072601423.

12 BĀRTÍK, František. Destrukce sochy Klementa Gottwalda v Příbrami. In *Podbrdsko: sborník Státního okresního archivu v Příbrami*. Příbram: Státní okresní archiv Příbram, 2009, roč. 16, s. 162-181.

výbušniny ničil vývěsky KSČ a v roce 1973 velký transparent „*Se Sovětským svazem na věčné časy a nikdy jinak.*“ Vedle řady dalších násilných činů (útok na klubovnu SSM, zapálení novinového stánku se sovětským tiskem, útok proti sovětské jednotce apod.) podnikl v roce 1983 pumový útok na údajného agenta StB a KGB Antonína Mikeše. Se svými spolupracovníky rovněž cíleně shromažďoval informace o různých komunistických představitelích a snažil se pracovat v konspirativním prostředí.¹³ V roce 1986 sice podepsal Chartu 77, nikdy se ale neshodl s jejími čelnými představiteli – především s Václavem Havlem, které vinil z „*nedostatečně zásadových postojů*“ a malé razance skutečného odporu proti komunistickému režimu.

Protirežimní opozice v krajích a městech ČSSR v letech 1985–1989

Nicméně vzhledem k časovému a obsahovému zaměření této studie se i my budeme řídit obvyklým chronologickým schématem – totiž, že období, které bezprostředně předchází listopadové revoluci, je rámováno lety 1985–1989 a jeho symbolickým začátkem je tedy rok 1985, kdy do funkce nového generálního tajemníka ÚV KSSS nastoupil Michail S. Gorbačov. Pro tento přístup svědčí i fakt, že právě Gorbačovovy reformy (nechtěně) způsobily pád celého východního bloku, když nový sovětský vůdce a jeho vedení dali jasně najevo, že se již dále necítí být vázány zásadami tzv. Brežněvovy doktríny, tedy omezené suverenity socialistických států pod kuratelou a diktátem Sovětského svazu.¹⁴ Na tomto datu, resp. na tomto vymezení předrevolučního období se navíc shoduje i česká a slovenská odborná literatura.¹⁵ Vzpomeňme mimo jiné i významného slovenského historika Dušana Kováče, který toto mezidobí 1985–1989 nazval poeticky a velmi výstižně „*advent něžné revoluce*“.¹⁶

První velkou akcí, která předznamenala budoucí změny, byla stotisícová pouť na Velehradě 7. července 1985, konaná pouhých několik měsíců po Gorbačovově nástupu. Pout' se uskutečnila u příležitosti 1100. výročí smrti svatého Me-

13 URBÁŠEK, Pavel. Regionální opoziční hnutí v životních přiběžích jeho protagonistů. In VANĚK, Miroslav (ed.). *Mocní? A bezmocní? Politické elity a disent v období tzv. normalizace*. Praha: Prostor, 2006, s. 256. ISBN 807260161.

14 JAŠEK, Peter. Pád komunistického režimu na Slovensku (1989 – 1990). In *Securitas Imperii*, 2015, sv. 26, č. 1, s. 143. ISSN 1804-1612.

15 Viz SUK, Jiří a kol. *Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985–1990*. Praha: USD AV ČR, 1999, s. 14. ISBN 8085270889; ŽATKULIAK, Jozef. *November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty (1985 – 1990)*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku; Historický ústav SAV, 1999. ISBN 8096758888; BARNOVSKÝ, Michal. Vedenie KSČ a KSS – od nástupu M. Gorbačova po November 1989. In PEŠEK, Jan – SZOMOLÁNYI, Soňa (eds.). *November 1989 na Slovensku. Súvislosti, predpoklady a dôsledky*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, 1999, s. 30-44. ISBN 8089008003.

16 KOVÁČ, Dušan. *Dějiny Slovenska*. Praha: NLN, 1998, s. 308. ISBN 8071062685.

toděje a tomu odpovídalo zastoupení vysokých představitelů církevní hierarchie, ale i tehdejší státní moci. Vedle pražského metropolity kardinála Františka Tomáška se poutě na Velehrad zúčastnil také vatikánský státní tajemník Agostino Casaroli, minský a běloruský metropolita Filaret a řada dalších hostů. Státní moc a komunistický režim zase reprezentovali oba národní ministři kultury – ministr ČSR Milan Klusák a ministr SSR Miroslav Válek. Pout' tedy měla i významný oficiální rozměr. A právě na ní se stalo něco doposud nemyslitelného: „*Projevy oficiálních představitelů státu, označující pout' jako ‚mírovou slavnost‘, byly přerušovány pískáním a hesly vyjadřujícími přání skutečné náboženské svobody.*“¹⁷ „*Nespokojenost věřících vyvrcholila při vystoupení českého ministra kultury Milana Klusáka, který ve svém projevu vyzvedl zejména slovanské aspekty mise Cyrila a Metoděje a význam jejího odkazu pro současnou mírovou politiku sovětského bloku. Do toho zvládl ještě přimíchat vděčnost Sovětskému svazu v souvislosti s čtyřicátým výročím osvobození Československa z nacistického područí. Shromážděným věřícím se tyto násilné aktualizace vůbec nelíbily a svůj názor dali najevo hlasitým pískotem. Shromáždění ve Velehradě se tak stalo jednou z významných demonstrací proti režimu tzv. normalizace a funkcionáři mohli jen bezmocně přihlížet, jak se jim režie pouti vysmekává z ruky. Události na Velehradu jasně ukázaly hloubku propasti oddělující funkcionáře od mas věřících, propast. Zároveň byly svědectvím ožívajícího sebevědomí katolické církve a jejich členů, kteří se nebáli čím dál hlasitěji projevat svůj nesouhlas se stávající politikou.*“¹⁸

První skutečně masový protest proti komunistickému režimu se tak odehrál „na venkově“, a nikoliv v Praze. Vzhledem k poloze Velehradu navíc šlo o společnou česko-slovenskou akci – velká část účastníků velehradské poutě pocházela ze Slovenska. Další ranou pro režim byl fakt, že i když celou akci sledovali desítky agentů Státní bezpečnosti a dalších složek, které byly připravené zasáhnout, a to i za použití vodních děl, k žádnému zásahu nedošlo. A to z prostého důvodu, že věřících bylo příliš mnoho. Navíc nemalá část z nich byli mladí lidé. Na některé věřící zapůsobil její průběh natolik, že v něm viděli předzvěst blížícího se konce komunistického režimu.¹⁹

17 SUK a kol., ref. 15, s. 14.

18 Na výroční pouti ve Velehradě byl lidmi vypískán tehdejší ministr kultury. Dostupné na internetu: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10266819072-vypravej/ve-stopach-doby/1985/377-na-vyrocní-pouti-ve-velehrade-byl-lidmi-vypiskan-tehdejsi-ministr-kultury/>. Součástí odkazu je i videozáznam ze slavnostní mše svaté na Velehradě. [cit 2018-02-15].

19 Viz blíže KORDÍKOVÁ, Marta. *Augustin Navrátil a jeho disidentská činnost*. Diplomová práce obhájená na Ústavu českých dějin FF UK. Praha, 2012, s. 86-87; CASAROLI, Agostino. *Trýzeň trpělivosti. Svatý stolec a komunistické země (1963–1989)*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001, s. 180-183. ISBN 8071926213; *Velehrad vás volá!: sborník*

Zcela zásadním datem pro delegitimizaci komunistického režimu nejen v Československu se stal 26. duben 1986. Právě tento den došlo k výbuchu v jaderné elektrárně Černobyl a následnému radioaktivnímu spadu, který postihl nejen sovětské území, ale i velkou část východní, střední, severní i západní Evropy. Problémem nebyla jen sama exploze, ale především arogance režimu. Sovětský svaz informoval oficiálně svět až dva dny po havárii, kdy už měřicí přístroje na Západě jasně ukazovaly zvýšenou míru radiace.

Ještě horší bylo chování médií, která ve snaze „*předejít negativním náladám v obyvatelstvu*“ začala otiskovat výhradně uklidňující ujištění, že situace je pod kontrolou, žádné nebezpečí nehrozí apod. Znepokojení českoslovenští občané, přitom chtěli „jen“ znát skutečný stav věcí. Režim ale dal přednost uchování své „pozitivní image“. Černobylská tragédie a reakce československého režimu tak „neplánovaně“ otrásla zbytky důvěry, kterou Češi a Slováci k režimu a jeho médiím měli a definitivně vytvořila nepřekročitelnou propast „my a oni“ mezi představiteli režimu a běžnými lidmi, která se naplno projevila v listopadu 1989. Obyvatelé Československa ve snaze dozvědět se tolik potřebné informace, se proto obrátili jinam – jednak na Západ a jednak k mnohem svobodnějším a otevřenějším médiím v Polsku a Maďarsku. Poslechovost západních stanic, včetně Svobodné Evropy, Hlasu Ameriky, BBC, sledovanost německých a rakouských televizí atp. zasáhla podle oficiálního šetření veřejného mínění až 50 % československé populace.²⁰ Občané Československa tak definitivně přestali věřit československým médiím i režimu: „*Ta situace s režimem se začala naklánět už po dubnu 1986, kdy došlo k havárii v Černobylu. To byl velkej rozruch a naše sdělovací prostředky vůbec neinformovaly veřejnost. Tlumilo se to. Napopak zahraniční rozhlasové stanice oznámily, co se stalo. Začali sdělovat, že v Německu jsou tvrdá opatření, že jsou zjištěny spady stroncia i na území Bavorska, že se dává dětem jóda a že se zakazuje vycházet atd. Poláci, že budou píci kompostovat a nekrmit. Švédové, že si stěžují. Tak potom nezbylo státním úřadům nic jinýho, než opatrně sdělit, že jako došlo k problémům, ale že nic vážnýho to není a že je kolem toho zbytečný rozruch. Jenže lidi samozřejmě poslouchali zahraniční rozhlas dál.... Nesměly se sbírat jahody, houby, třešně a zároveň se o tom nesmělo mluvit. A tady už začala první nespokojenost. Hlavně z toho, že ty centrální orgány mlčí a spíš to zahrávají do autu.*“²¹

příspěvků u příležitosti výstavy k výročí Velehradské pouti v roce 1985. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2015. ISBN 9788087912300.

20 VANĚK, Miroslav. *Černobyl – krize věrohodnosti. Politické dopady černobylské tragédie*, s. 4. Příspěvek přednesený na semináři 20 let Černobylu, pořádaný Státním ústavem pro jadernou bezpečnost ČR a Akademií věd ČR. Dostupné na internetu: https://www.sujb.cz/fileadmin/sujb/docs/cernobyl/Cernobyl_krize_verohodnosti.pdf. [cit 2018-02-15].

21 Rozhovor s Ing. Josefem Kalbáčem vedl Lukáš Valeš. Strakonice, 10. 5. 2015. Archiv autora.

Dne 6. ledna 1987 vydala Charta 77 u příležitosti 10. výročí své existence dvě prohlášení. Prvním bylo *Slovo ke spoluobčanům*, druhým *Dopis signatářům Charty 77*. V obou zaznívala výzva jednak k větší občanské aktivitě, pro níž se díky probíhajícím politickým změnám vytváří příznivější prostor, jednak ke konkrétním občanským krokům, které by demonstrovaly skutečné přesvědčení nejen chartistů, ale většiny občanů tehdejšího Československa.

V následné diskusi se ovšem objevila i další důležitá témata – vedle generačních vztahů mezi chartisty také palčivá otázka vztahu „pražské“ Charty k českým a slovenským krajům.²² A v neposlední řadě i kritika jisté zapouzdřenosti Charty, která jen s obtížemi dokáže oslovovat širší veřejnost – zejména mimopražskou. Především její signatáři z regionů vyčítali Chartě, že sice produkuje množství deklarací, ale chybí jí právě konkrétní akce. A nezůstalo jen u kritiky. Jak by měla taková konkrétní akce vypadat, ukázali na manifestaci k 1. máji v Olomouci tři disidenti – signatáři Charty Tomáš Hradílek, Rudolf Bereza a Michal Mrtvý. Naproti hlavní prvomájové tribuně před prodejnou Mototechny v den jednoho z nejvýznamnějších komunistických svátků rozvinuli Tomáš Hradílek a Rudolf Bereza téměř 4 metrový transparent s nápisem: „*Charta 77 vybízí k občanské kuráži*“. Michalu Mrtvému připadla role zdokumentovat tento statečný čin na svou kameru.

Samozřejmě tato „provokace“ neušla pozornosti Veřejné a zejména Státní bezpečnosti. I tak se ale rozvinutý transparent stal na půl hodiny nedílnou součástí olomouckých oslav 1. máje, než bezpečnostní složky zasáhly a všechny zúčastněné zadrželi. Pro zúčastněné to znamenalo pět dní „výstražného“ pobytu ve vezení, soud, ale protože se akci podařilo i díky Chartě 77, Svobodné Evropě apod. dobře zmedializovat, byl čin olomouckých disidentů překlasifikován na „přečin proti veřejnému pořádku“ a oni vyvázli jen s podmíněnými tresty a pokutou. I tento fakt naznačoval, že se poměry v republice začínají pomalu, ale jistě měnit.²³ Michal Mrtvý v rozhovoru s historikem Pavlem Urbáškem vzpomíná: „*Já si myslím, že, že společensky tahle ta událost byla velice důležitá. Protože tenkrát ten Tomáš Hradílek říká: ‚Oni ti Pražáci, oni jsou všichni tak známí na Svobodné Evropě, všichni jsou tak nedotknutelní a nic nedělají konkrétního, jenom píšou nějaký dopisy, a to už teďka nikoho nezajímá, už je tady nějaká perestrojka, už si nemůžou dovolit, dovolit monstrprocesy, tak zkusíme něco, něco tady na*

22 SUK a kol., ref. 15, s. 20.

23 Na druhou stranu velmi záleželo i na konkrétním místě. Další severomoravský chartista Petr Motl nastříkal na prvomájovou tribunu rovněž v roce 1987 v Krnově nápis Pryč s raketami SS 20. Byl odsouzen k trestu jednoho roku nepodmíněně. FIEDOR, Jiří. Bílé vrány v černém kraji. Chartisté a nezávislé iniciativy na Ostravsku. In *Dějiny a současnost. Kulturně historická revue*, 2007, roč. 29, č. 2, s. 42. ISSN 0418-5129.

Moravě. No tak zkusili a já si myslím, že aj té chartě to pomohlo, že ta charta se začala trochu víc angažovat i otevřeněji.“²⁴

Nebyl to přitom jejich první „ohlas“ na lednová provolání Charty. Tomáš Hradílek, Rudolf Bereza, spolu s Janou Hradílkovou, Janem Ptáčkem a Milanem Krumpholzem sepsali již několik týdnů před tím *Dopis pěti dělníků z Moravy*, který byl adresován Gustávu Husákovi. V tomto dopise ho jako symbol starých časů, který nepatří do nové, „přestavbové“ éry vyzvali k rezignaci. Tomáš Hradílek byl sám překvapen ohlasem, který tento dopis (i následující zasláný Miloši Jakešovi) v tehdejší společnosti vyvolal „... vysílaly ho hned zahraniční stanice a lidé se o něm normálně bavili v pražských tramvajích. Prostě to bylo drzé, nečekané, a zapůsobilo to“.²⁵ Není tedy náhodou, že se právě Tomáš Hradílek stal v lednu 1989 i mluvčím Charty 77, jejíž vedení tak přestávalo být jen pražskou záležitostí. Dodejme ještě, že Tomáš Hradílek se krátce po listopadu 1989 stal poslancem Federálního shromáždění a nakrátko i českým ministrem vnitra. Rudolf Bereza zase zasedl v polistopadové České národní radě.

Budoucí politiky a zakladatele VPN nalezneme také mezi autory a organizátory publikace Bratislava nahlas – například Jána Budaje, Juraje Flamíka, Fedora Gála, Eugena Gindla, Mariána Hubu (ten stál u zrodu Strany zelených), Gabrielu Kaliskou, Petra Kresánka, Petra Tatára atd. Na podzim 1987 vyšla útlá – 64 stránková publikace – s brizantním obsahem.²⁶ V 17 kapitolách zkritizovali její autoři současný nelichotivý stav slovenské metropole, a to v různých oblastech – od negativního stavu životního prostředí, přes nepromyšlený živelný urbanismus, velmi problematické zacházení s historickými památkami, nevládné sociální prostředí atp. Její autoři tak nepřímou, ale o to adresněji usvědčili komunistický režim z neschopnosti řídit rozvoj Bratislavy a s ní i celé země moderně, ekologicky a ve prospěch k zájmům a skutečným potřebám jejich obyvatel. Kniha vyšla v říjnu 1987. O knihu byl obrovský zájem a brzy se dočkala desítek tisíc kopií. Z akce, kterou původně režim vnímal pouze jako místní, spjatou s činností některých bratislavských organizací Slovenského zväzu ochrancov prírody a krajiny. Podobné aktivity směřující k ochraně přírody a historických památek

24 Rozhovor s Michalem Mrtvým vedl Pavel Urbášek. Olomouc, 8. 9. 2003. ÚSD, COH, sbírka Rozhovory.

25 DRDA, Adam. Opožděně k úmrtí Rudolfa Berezy. Dostupné na internete: <http://www.bubinekrevolveru.cz/content/opo%C5%BEd%C4%9Bn%C4%9B-k-%C3%BAmrt%C3%AD-rudolfa-berezy>. Jde zatím o nejobsáhlejší biografické zpracování životního příběhu „moravského chartisty“ Rudolfa Berezy. V textu jsou použity i citace rozhovorů s Rudolfem Berezou a Tomášem Hradílkem. [cit 2018-02-15].

26 BUDAJ, Ján (ed.) *Bratislava/nahlas*. Bratislava: ZO SZOPK S.I., 1987. Bez ISBN. Viz také HUBA, Mikuláš – PODOBA, Juraj (ed.). *Bratislava/nahlas po desiatich rokoch*. Bratislava: Mestská organizácia Slovenského zväzu ochrancov prírody a krajiny : Spoločnosť pre trvalo udržateľný život v Slovenskej republike, 1998. Bez ISBN.

se ale vyskytovaly po celém Slovensku. Rozhodujícím faktorem její „popularizace“ se stalo vysílání rádia Hlas Ameriky, které tuto iniciativu vysoce ocenilo.²⁷ Následovala ostrá dehonestáční kampaň proti autorům knihy, která silně připomínala hysterii režimu po vyhlášení Charty 77.²⁸ Co ale bylo nejdůležitější – motivací drtivé většiny autorů a spolupracovníků byla „jen“ snaha upozornit na léta neřešené a stále se zhoršující podmínky života obyčejných Bratislavanů, vydat „*svedectvo o súčasnej Bratislave*“ a rozpoutat tak veřejnou diskusi o možných cestách nápravy. Nemělo jít o politickou, ale zcela věcnou záležitost.

Navzdory oficiálním představovým deklaracím o glasnosti, otevřenosti a socialistické demokracii, která každému člověku umožňuje svobodně vyjádřit svůj názor i případnou kritiku, se režim zachoval jako vždy. Místo snahy o dialog v rámci tzv. nového myšlení se pustil do ostré konfrontace a vnímal celou záležitost jako ryzí politikum. To se projevilo mimo jiné i sledováním vytipovaných osob Státní bezpečností, jejich předvoláváním k výslechu na Generální prokuraturu apod. Tedy opět zastrašováním. Tím ale zahnal značnou část lidí, participujících na tomto „projektu“ ze sféry veřejné občanské, ale nepolitické angažovanosti do sféry politické a jak už jsme uvedli, s řadou z nich se potom občané Slovenska potkali na listopadových náměstích v průběhu něžné revoluce, následně pak nastoupili do funkcí poslanců, primátorů apod. Režim si tak sám „vypěstoval“ a „vychoval“ svou opozici – stejně jako v případě českých trampů, posluchačů alternativní rockové, punkové a folkové hudby, upřímně věřících křesťanů atp. A i tím ukázal svou rigidnost a neschopnost jakékoliv podstatné, nekosmetické změny ve prospěch větší demokracie a míry svobody, které byly s procesem přestavby veřejností spojovány.

Další skupinou, která stále více dávala najevo své odcizení komunistickému režimu, byla mládež, a to ve sféře, která je s mladou generací spjata v každé době a za každého režimu – v hudbě. A bylo zcela lhostejné, v jaké části Československa mladí lidé žili. Už v roce 1986 (26. listopadu) upozorňovala StB na Slovensku, že: „*U mládeže pokračoval nárast popularity punck rocku, a to najmä v oblastiach Bardejov, Bratislava, Košice, Martin, Liptovský Mikuláš, Považská Bystrica, Prievidza, Žiar nad Hronom a Žilina.*“²⁹ Dne 15. září roku 1987

27 Viz HUBA, Mikuláš. *Ideál, skutočnosť, mýtus. Príbeh bratislavského ochranárstva*. Bratislava: Vydavateľstvo PRO, 2008. ISBN 8089057191.

28 Viz blíže např. KMEŤ, Norbert. *Opozícia a hnutie odporu na Slovensku 1968 – 1989*. In BLAŽEK, Petr (ed.). *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989*. Praha: Filozofická fakulta UK, 2005 s. 41–53. ISBN 8073630079.

29 KMEŤ, Norbert. *Nezávislé aktivity na Slovensku v rokoch 1987–1989*. In BLAŽEK, Petr–PAŽOUT, Jaroslav (ed.). *Dominový efekt. Opoziční hnutí v zemích střední Evropy a pád komunistických režimů v roce 1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny, 2013, s. 137. ISBN 9788072851669.

zase proběhl v Plzni, v Lochotínském amfiteátru, kde se konala i folková Porta, „*Mírový koncert Olofa Palmeho*“. Šlo o zcela oficiální akci, jejímž cílem měla být demonstrace odporu právě mladých lidí proti nebezpečí eskalace studené války a rozmístění jaderných zbraní v tehdejší západní Německu. Koncertu se proto zúčastnili interpreti a kapely nejen z Československa, ale také Spolkové republiky Německo a v rámci vyváženosti i Německé demokratické republiky. Šlo mimo jiné o punkové kapely Toten Hosen, Einstürzende Neubauten, českou rockovou formaci Stromboli atp. Vzhledem k oficialitě akce se jí ale zúčastnila i prorežimní hvězda pop-musik Michal David. Mimo jiné autor skladby *Poupata*, která byla ústřední melodií poslední VI. československé spartakiády, konané v roce 1985. Mladé publikum si ale nenechalo jeho vystoupení líbit a na režimem silně protěžovaného autora se snesly i kameny. Následovala rovněž bitka mezi účastníky „*Mírového koncertu*“ a příslušníky Veřejné bezpečnosti. Šlo o zcela mimořádnou věc, která rovněž naznačila příslovečné tající ledy. Jeden z účastníků této neobyčejné události, plzeňský disident Jan Rampich, na ni vzpomíná takto: „*Byla to nejlepší akce v Plzni. To už se v životě nepovede... protože kdopak mohl vědět, že bude nějaký převrat, že? To už v životě nezažijeme, tak i kdybychom si za to šli sednout, tak to stojí za to.*“³⁰

Nicméně mladí lidé „zlobili“ i jinak. Dorůstala totiž generace, která nebyla zatížena stigmatem roku 1968 – nezažila ani jeho naděje, ani následné represe, na kterých normalizační režim spolu s relativně štědrá sociální politikou založil svou existenci (spolu s přítomností sovětských vojsk na našem území). Nebyli vystaveni perzekucím a hrozbám, nemuseli ale ještě také brát „ohled na rodinu“. Nebyli zatíženi „normalizací“ a jejím životním stylem. Naopak měli své představy o životě – o soukromých i veřejných prioritách. Hudba – včetně té alternativní – zde hrála důležitou roli. Ale ne jedinou. Mladí lidé projevovali i zájem o věci veřejné – například rostoucím zájmem o ochranu přírody, která patřila v socialistickém Československu k nejvíce zdevastovaným z celé Evropy.³¹ Rychle také rostl počet příslušníků nastupující generace v řadě opozičních skupin, ale především mezi věřícími.

To se spolu s celkovým „oteplením“ poměrů pozitivně projevilo mimo jiné na zvyšujícím se počtu lidí, kteří se v obou částech federace zúčastňovali náboženských poutí. I na rostoucím počtu poutí. Už v roce 1986 se například počet poutníků v Levoči vyšplhal na úctyhodných 70 tisíc. A přestože represivní orgány režimu přijaly řadu protiopatření, včetně omezení veřejné dopravy, ode-

30 OKTÁBCOVÁ, ref. 9, s. 26.

31 Viz VANĚK, Miroslav. *Nedalo se tady dýchat! Ekologie v českých zemích v letech 1968–1989*. Praha: ÚSD AV ČR; Maxdorf, 1996. ISBN 8085800586; VANĚK, Miroslav a kol. *Ostrůvky svobody. Kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002. ISBN 8072850164.

bírání technického oprávnění k autobusům určených pro poutníky, perlustrace účastníků, následující rok se ještě zdvojnásobil.³² A nešlo jen o Levoču – z dalších slovenských poutnických míst zmiňme alespoň Gaboltovo a Lutinu.³³ Z českých zemí připomeňme poutě v Žarošicích, Hostýně, Velehradě, na Svaté Hoře u Příbrami apod. Všude se scházeli desetitisíce věřících, kteří režimu dávali ostentativně najevo, že marxismus-leninismus a vědecký ateismus nejsou zdaleka jedinou vírou, která v zemi panuje. Přítomným nešlo přitom primárně o politiku či odpor vůči režimu. „Jen“ o svobodné vyjádření své víry a svého svobodného názoru. Představitelé režimu ale viděli situaci zcela jinak.

V rámci českých zemí dominovala zejména tradičně katolická Morava a právě zde se také zrodila nejmasovější protirežimní petice, kterou socialistické Československo na sklonku normalizace zažilo a která překonala všechny akce „profesionálního“ disentu před tím i potom. Příznačné bylo, že u jejího zrodu stál „obyčejný“ věřící, katolický disident a soukromý zemědělec Augustin Navrátil, který se narodil a celý život prožil v moravské obci Lutopence u Kroměříže. Ten byl pro své politické názory, podpis Charty 77, odpor ke kolektivizaci i velmi aktivní činnost v katolickém disentu³⁴ tvrdě pronásledován a několikrát „hospitalizován“ v Psychiatrické léčebně v Kroměříži, kde měl být „přiveden k rozumu“. Byla to již třetí Navrátilova petice, kterou organizoval (předchozí pokusy pocházejí z roku 1978 a 1985) a která tentokrát přišla v pravý čas. Inspirací bylo jednak opakované volání hlavy českých katolíků kardinála Františka Tomáška po obsazení uprázdněných biskupských stolců v českých zemích, zlepšení pozice katolických duchovních i laiků, oficiálním vydáváním a distribucí katolické literatury, včetně bohosloveckých učebnic apod. Tomášek tyto a další požadavky na zlepšení vztahu církve a státu oficiálně zveřejnil v dopise *Naše aktuální problémy* z 30. dubna 1986.

V roce 1987 vyhlásil projekt *Desetiletí duchovní obnovy*, který měl začít od 1. ledna 1988 a vyvrcholit v roce 1997 u příležitosti tisíciletého výročí svatého Vojtěcha. Augustin Navrátil na základě těchto iniciativ, aby ukázal, že kardinálové požadavky mají masovou podporu, připravil petici s 31 body nazvanou *Podněty katolíků k řešení situace věřících občanů v ČSSR*, která se se svými téměř 600 tisíci podpisy stala vůbec nejmasovější akcí proti komunistickému režimu

32 KMEŤ, ref. 29, s. 137.

33 Viz BALÍK, Stanislav – HANUŠ, Jiří. *Katolická církev v Československu 1945–1989*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007. ISBN 9788073253110; ŠEBEK, Jaroslav. *Od Velehradu k Anežce. Fenomén protirežimního charakteru náboženských poutí v Československu*. In *Salve. Revue pro teologii a duchovní život*, 2011, č. 1, s. 135–148. ISSN 1213-6301.

34 Viz např. NIESNER, Tomáš. *Pohled na problematiku katolického disentu na Moravě v období tzv. normalizace*. In VANĚK, Miroslav (ed.). *Mocní? a Bezmocní? Politické elity a disent v období tzv. normalizace. Interpretáční studie životopisných interview*. Praha: Prostor, 2006, s. 59–104. ISBN 807260161.

za celé období jeho trvání a také nejvýznamnější demonstrací svobodné vůle československých občanů od potlačení pražského jara. Augustin Navrátil získal i oficiální podporu Františka Tomáška. A to přesto, že pražský katolický disent, sdružený mimo jiné kolem samizdatového časopisu IOC (*Informace o církvi*) se stavěl k celé věci skepticky až odmítavě. Na tento fakt upozorňuje historička Marta Kordíková: „Protože byl poučen už z dvou předešlých petičních akcí a nechtěl opakovat minulé chyby, radil se o postupu s přáteli. S Pavlem Záleským se rozhodli uspořádat jedno velké setkání, na němž se projedná nejen strategie sbírání podpisů, zajišťování archů a jejich odevzdávání, ale chtěli tak zároveň dodat celé akci i důležitý celorepublikový náboj a dosah. Pavel Záleský propůjčil prostor a 23. dubna 1987 v Mutěnicích, v rodinném vinném sklípku, debatovalo asi třicet osob, co a jak s peticí.... Praha už od počátku příliš nesouhlasila s celou akcí. Nešlo ani tolik o znění a počet bodů, ale spíše o fakt, že vše organizuje Morava a autorem je dokonce paranoik z Lutopecen. Než 31 bodů slavilo úspěch, nebyly pražskou stranou přijaty.“³⁵

Hlavními body petice byl požadavek respektování náboženské svobody, garantovaný ústavou, odluka státu od církve, svobodná výuka na teologických fakultách bez zásahu státu, povolení stavby nových kostelů, výkonu funkce jáhnů, vrácení státního souhlasu kněžím, kterým byl odebrán, umožnění svobodného vycestování na poutě do zahraničí, ochrana církevních památek, svobodné jmenování nových biskupů, možnost vlastního náboženského tisku, obnova řeholního života atp.³⁶ Petice oficiálně spatřila světlo světa 29. listopadu 1987.

Zatímco Praha petici od počátku sabotovala, k rozběhu a následnému obrovskému úspěchu napomohlo Slovensko. Slovenští věřící, duchovní i katolický disent vyslyšeli Tomáškovu žádost o podporu petice ze 4. ledna 1988. Připomeňme například osobnost mons. Ladislava Stromčeka z Dolného Kubína, kterému se podařilo za jediný víkend shromáždit na Oravě do té doby neuvěřitelných 5000 podpisů. A za jediný týden pak získat 16 000 signatářů.³⁷ Všechny podpisy se pak shromažďovaly v pražském arcibiskupském paláci. Celá petice nejen že se zrodila na Moravě, ale šlo doslova o česko-slovenskou akci. Z téměř 600 tisíc podpisů³⁸ na Slovensko připadalo plných 291 284.³⁹ Petice tedy mimo

35 KORDÍKOVÁ, Marta. *Augustin Navrátil a jeho disidentská činnost*. Diplomová práce obhájená na Ústavu českých dějin FF UK. Praha, 2012, s. 129-130. Jde o zatím nejrozsáhlejší a nejucelenější zpracování života a aktivit Augustina Navrátila.

36 KORDÍKOVÁ, ref. 19, s. 208-210.

37 MACHALA, Jan. Diskuzní večer: Podněty katolíků k řešení situace věřících občanů v ČSSR. Ústav paměti národa, Polský institut v Bratislavě, 23. května 2013, Bratislava. In *Securitas Imperii* 2013, sv. 22, č. 1. s. 294. ISSN 1804-1612.

38 BALÍK – HANUŠ, ref. 33, s. 59.

39 ŠIMULČÍK, Jan. 291 284 odvážných. Podpisová akcia za náboženskú slobodu v Československu v roku 1988. In *Pamät' naroda*, 2014, roč. 10, č. 3, s. 22-32. ISSN 1336-6297.

jiné ukázala, že odpor vůči nesvobodě je vlastní Čechům i Slovákům a že právě nesouhlas se současným stavem společnosti, státní politikou a omezováním občanů komunistickým režimem nezná žádné administrativní hranice. Petici navíc podepisovali lidé bez rozdílu církevní příslušnosti. Její požadavky podpořila i řada nevěřících, kteří ji vnímali jako významný prvek k dosažení svobody jako takové. A to navzdory faktu, že režim její signatáře zastrášoval a tehdejší média celou akci, včetně Augustina Navrátila i kardinála Tomáška, dehonestovala slovníkem 50. let.

O její distribuci na Slovensko se zásadním způsobem zasloužili dvě klíčové postavy slovenského katolického disentu – František Mikloško a Ján Čarnogurský. A titíž stáli také u zrodu dosud největšího protirežimního veřejného vystoupení v tehdejší Československu – tzv. Svíčkové manifestace, která se konala na bratislavském Hviezdoslavově náměstí v symbolický den křesťanského kalendáře – na Velký pátek 25. března 1988.⁴⁰ Přes represe režimu se zde sešlo zhruba 3 500 lidí,⁴¹ přičemž dalších několik tisíc postávalo v bočních uličkách. Celá manifestace byla sice primárně zaměřena na podporu a ochranu náboženských svobod věřících, ale její celkové zaměření jednoznačně vyznělo jako manifestace za základní lidská a občanská práva, která po svém státu a jeho politicích požaduje probouzející se občanská veřejnost. Lidé se svíčkami v rukou, coby symbolu světla a naděje, přitom neprovolávali žádná hesla či neproklamovali politické požadavky – jen zazpívali státní a papežskou hymnu. Šlo o pokojnou demonstraci, kde se její účastníci modlili. A i tady se režim dopustil hrubé chyby, která dál zhoršila jeho už tak chabou legitimitu. Do lidí, kteří se zúčastnili pokojné, nenásilné demonstrace začala najíždět vozidla Veřejné bezpečnosti, následoval zásah téměř tisíce příslušníků pohotovostních jednotek a StB, bití, kopání, zatýkání. A stejně jako u pozdějších pražských demonstrací nechyběla ani vodní děla, která byla bez zábran použita.

Celá akce tak skončila navzdory oficiálním materiálům pro režim katastrofou. Katolický disent a slovenská opozice obecně ukázaly svou sílu, schopnost získat si velkou část veřejnosti na svou stranu, organizačně připravit a zajistit takovou akci, která neměla doposud v Československu obdoby. První podobná veřejná manifestace, organizovaná pražským disentem, se v Praze schází až u příležitosti 20. výročí vstupu vojsk Varšavské smlouvy do země 21. srpna

40 Viz JAŠEK, Peter a kol. *Svíčková manifestácia I: štúdie, spomienky a svedectvá*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2015. ISBN 9788089335756; KOREC, Ján *Chryzostom a kol. Bratislavský veľký piatok 25. marec 1988*. Bratislava: Lúč, 2008. ISBN 9788071146773; ŠIMULČÍK, Ján. *Čas svitania. Svíčková manifestácia 25. marec 1988*. Prešov: Vyd. Michala Vaška, 1998. ISBN 8071651672.

41 JAŠEK, ref. 14, s. 145.

1988. Proto se stala tato událost spolu s Navrátilovou peticí nejdůležitějším projevem občanské nespokojenosti a zároveň předzvěstí blížícího se konce režimu.

Je třeba si ale připomenout, že nešlo „jen“ o slovenskou událost, která by svůj vliv a dosah omezovala jen a právě na Slovensko. Jednak se jí zúčastnila řada českých katolíků,⁴² jednak se opět jednalo o akci, která významně stimulovala protirežimní nálady a odpor i v ostatních místech tehdejšího Československa, kde vyvolávala akty podpory a solidarity. Svědčí o tom řada letáků nalezených po celém území tehdejšího Československa. Například tajemník ONV v Liberci zachytil plakát s následujícím textem: „*V pátek 25. 3. 1988 došlo k brutálnímu zásahu policie proti pokojné demonstraci věřících v Bratislavě. Se svíčkou v ruce se modlili za obsazení osiřelých biskupství. Policie použila proti bezbranným lidem slzný plyn, vodní děla a speciálně vycvičené příslušníky. Najížděliauty do matek s dětmi a mlátili staré lidi. Připomeňme si tuto brutalitu.*“⁴³

Akce v jedné části země podněcovala aktivity v dalších. Dne 23. dubna 1988 adresoval kardinál František Tomášek staronovému předsedovi federální vlády Lubomíru Štrougalovi dopis. V něm se jednak ostře ohradil proti přetrvávající diskriminaci katolické církve a věřících ze strany státu, jednak nabídl Lubomíru Štrougalovi vzájemný dialog mezi církví, resp. církvemi a státem, který by měl přinést zlepšení jejich vztahu k oboustrannému prospěchu. Slovenští katolíci byli první, kteří vyslyšeli Tomáškovu výzvu a v míře dosud nevídané podepisovali petici Augustina Navrátila. Tomášek naopak podpořil slovenské věřící, když zásadně odsoudil násilí, jehož bylo použito proti Svíčkové manifestaci, a naopak – spolu s peticí *Podněty katolíků k řešení situace věřících občanů v ČSSR* – ocenil její význam pro náboženskou svobodu.⁴⁴

Bohužel tato represe režimu vůči skutečné i jen potenciální opozici měla i své mrtvé. Po několika tisícové demonstraci se druhá sešla nikoliv v Praze, ale ve Vrchlabí, ve východních Čechách. Dne 6. května 1988 se zde uskutečnil pohřeb významného místního disidenta Pavla Wonky, který se „provinil“ mimo jiné tím, že v roce 1986 chtěl využít svého ústavního práva a kandidovat jako nezávislý kandidát do voleb do Federálního shromáždění.⁴⁵ Byl třikrát vězněn. Proti svému nezákonnému věznění držel hladovku. Ve vězení byl opakovaně bit a mučen. A na následky nelidského zacházení i neposkytnutí zdravotní péče ve věznici

42 SUK a kol., ref. 15, s. 30.

43 *Vnitrostranická informace 1988*, č. 40, s. 8. Dostupné na internete: http://www.dejinyksc.usd.cas.cz/vnitrostranicke-informace-sekretariatu-uv-ks/cat_view/9-dokumenty/2-vnitrostranicke-informace-uv-ks-1979--1989.html. [cit 2018-02-15].

44 Fotokopie Tomáškovy dopisu je on-line k dispozici na stránkách www.moderni-dejiny.cz. [cit 2018-02-15].

45 FRODL, David. Nezávislý kandidát Pavel Wonka. In *Východočeské listy historické*, 2009, sv. 26, s. 131-144. ISSN 1211-8184.

v Hradci Králové také zemřel. Jeho pohřeb se tak stal významnou protirežimní manifestací. Mezi zhruba 2000 účastníky, z nichž drtivá většina byli místní lidé, zde byla účastna i řada signatářů Charty 77, členů Jazzové sekce a dalších disidentských organizací.

Smrt Pavla Wonky ovšem nebyla jedinou obětí. Na následky opakovaného pobytu ve vězení umírá 2. května 1988 významná postava severomoravského disentu, spisovatel a novinář Jaromír Šavrda, jehož ostravský byt se stal jakýmsi přirozeným centrem alternativního kulturního života v Ostravě. I jeho pohřeb, byť početně méně navštívený, je pokojnou, o to však výmluvnější demonstrací nezlomnosti a protirežimního smýšlení řady lidí v „ocelovém srdci republiky“.⁴⁶

Přes neustálou represi však bylo cítit, že režim pomalu, ale jistě prohrává. Naznačil to i průběh prvomájových oslav v roce 1988. Po celé republice se v předvečer prvního května objevila celá řada protirežimních nápisů. Například v tehdejší Gottwaldově – dnes Zlíně – 2 nápisy „*Smrt komunismu*“. Dne 30. dubna v Topolčanech a Partizánském leták začínající slovy: „*Ať žije demokracie, svoboda a spravedlnost.*“, který vyzýval k neúčasti na prorežimních, zejména prvomájových akcích.⁴⁷ Na několika míst došlo i ke stržení sovětské a československé státní vlajky. Co bylo ale ještě mnohem horší – výzvy ignorovat prvomájové oslavy se neminuly účinkem. V roce 1988 se v celé republice zúčastnilo prvomájových manifestací 7 643 900 občanů – to bylo o plných 508 500 méně, než v roce předchozím.⁴⁸

Jinou formu veřejné manifestace proti režimu nabízely ve druhé polovině roku 1988 opět náboženské poutě. Šlo mimo jiné o tradičně hojně navštívenou pouť v Levoči, které se v tomto roce zúčastnilo více než sto tisíc lidí. V Nitře pak proběhla pouť ve dnech 13. a 14. srpna, rovněž za účasti rovných sta tisíc účastníků a mimo jiné i Jána a Pavla Čarnogurských, Jána Ch. Korca a Františka Mikloška, čímž došlo – mimo jiné realizací večerního programu – k „*politickému zneužití poutě*“.⁴⁹ A opět – co se stalo na Slovensku, našlo svůj obraz i za řekou Moravou. Ve dnech 13. – 15. srpna se konala pouť na moravském Hostýně, které se zúčastnilo 13 tisíc věřících. A i ta byla „*politicky zneužitá*“, když zde byli tvrdě kritizováni kněží, kolaborující s komunistickým režimem.⁵⁰

Také hudební underground a lidé kolem něj patřili ke společným česko-slovenským fenoménům, které se významně zasloužili o erozi komunistického re-

46 URBANEC, Jiří. Statečný disident Jaromír Šavrda. In *Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*, 1995, sv. 17, s. 395-403. ISSN 0232-0967.

47 Vnitrostranická informace 1988, ref. 43, č. 42, s. 3.

48 Tamtéž, s. 3.

49 KMEŤ, Nezávislé aktivity, ref. 29, s. 144.

50 Vnitrostranická informace 1988, ref. 43, č. 46, s. 12.

žimu. Z naší perspektivy je opět důležité, že tento fenomén se neomezoval jen na hlavní centrum v Praze či Bratislavě, ale měl doslova „celostátní působnost“. Vedle již zmíněné Plzně připomeňme výraznou metropoli alternativní hudby a kultury obecně – Košice. Ty také představovaly na Slovensku jiný typ opozice vůči komunistickému režimu – nehrály zde primární roli důvody náboženské či národní, ale právě především umělecké a občanské, což bylo dáno i multietnickým složením obyvatel. Nehledě na tradiční košicko-bratislavskou rivalitu, která měla a má svou paralelu ve vztahu Brno–Praha, ji právě toto vymezení více přibližovalo Praze a pražskému disentu.⁵¹ Z řady osobností košického undergroundu připomeňme vydavatele samizdatů Erika Grocha či filozofa Marcela Strýka. Aktivity tohoto celého košického okruhu byly opět primárně zcela apolitické, a především kulturní – organizování koncertů (například místní skupiny Lesní speváci), výstav, přednášek, a to již od 70. let.

Rok 1988 byl tedy jakousi generálkou na revoluční události roku 1989. Právě nástup roku 1989 znamená kvalitativní změnu v náladách české a slovenské společnosti, která se projevovala jak obecným uvolněním, výrazně menším strachem občanů kriticky se vyjadřovat, popřípadě se účastnit akcí či přímo práce některé z opozičních organizací. Jejich počet právě v letech 1988 a 1989 skokově narostl a co bylo ještě důležitější, jejich činnost se definitivně přestala omezovat jen na Prahu, popř. Bratislavu a přesunula se i do řady okresů.⁵² Jan Rataj a Přemysl Houđa ve své knize *Československo v proměnách komunistického režimu* charakterizují tyto kvalitativní změny následovně: „*Rozpuk občanských aktivit nastal v letech 1988 a 1989... S rokem 1988 přibývá demonstrací... Přibývá také různých apelů na představitele státní moci formou petic... Komunistické vedení mohutnění a zvýšené aktivitě opozičních proudů, které se již neomezovaly na úzkou skupinu disidentů, nebylo schopno zabránit.*“⁵³

Podstatné pro naši problematiku je, že se stále více prosazovaly opoziční síly a aktivity mimo hlavní města obou tehdejších republik. Jednak docházelo k zřizování regionálních poboček centrálních opozičních organizací. Z řady příkladů uveďme například Společnost přátel USA (SPUSA), která byla početná zejména v západních Čechách, jež byly v květnu 1945 osvobozeny americkou armádou. Nešlo přitom jen o krajskou metropoli Plzeň,⁵⁴ ale i řádově menší města. Napří-

51 SMATANA, Lubomír. *Slovensko: Klikatá cesta od totality k samostatnosti*. Dostupné na internetu: http://www.rozhlas.cz/17listopad/revoluce/_zprava/657065. [cit 2018-02-15].

52 Někdy za přímé asistence a podpory pražského disentu, velice často ale zcela spontánně.

53 RATAJ, Jan – HOUDA, Přemysl. *Československo v proměnách komunistického režimu*. Praha: Oeconomica, 2010, s. 419. ISBN 9788024516967.

54 Viz PETROVÁ, Jana. *Zapomenutá generace 80. let 20. století: (nezávislé aktivity a samizdat na Plzeňsku)*. Plzeň: Jana Petrová ve spolupráci se Sdružením občanů Exodus, 2009. ISBN 978-80-254-4112-1.

klad v bývalém okresním městě Sušice, které mělo jen něco málo přes 11 tisíc obyvatel, se v místní organizaci sdružovalo 10 občanů. Dodejme jen, že organizace SPUSA rovněž neměla své sídlo v Praze, ale v tehdejší Gottwaldově – nyní opět Zlíně. Poměrně početně byla v regionech zastoupena i Obroda, Demokratická iniciativa, Hnutí za občanskou svobodu, Sdružení T. G. Masaryka atp.

Klíčové bylo, že se těmito organizacím a lidem, kteří stáli za nimi, dařilo propojovat činnost „klasického“ disentu a lidi stojící mimo něj. A právě tito lidé na pomezí obou světů – ještě povoleného a již zakázaného – se stali v českých a slovenských městech klíčovými aktéry listopadové revoluce.⁵⁵ V regionech vznikaly i místní nezávislé organizace a řada samizdatových časopisů. Například ve velice silném undergroundovém prostředí Karlových Varů, kde existovala i početná báze signatářů Charty 77, se zrodil na počátku roku 1989 nový časopis *Stres*, vydávaný „*Nezávislou skupinou občanů Západočeského kraje*“, jehož autoři tím chtěli přispět k celospolečenskému dialogu. A právě z okruhu jeho autorů vzešla v prosinci 1988 i petice občanů Karlových Varů, požadující přejmenování hlavní ulice Československé armády jejím původním názvem T. G. Masaryka. Stanovisko rady tehdejšího Městského národního výboru bylo samozřejmě zamítavé. Zajímavá je ale reakce hlavního iniciátora této akce Jindřicha Konečného z ledna 1989, kterou adresoval vedení karlovarské radnice a která v mnohém vystihuje tehdejší atmosféru a rostoucí naděje na opravdovou změnu: „*Žijeme v době hledání nových hodnot. Jsme svědky toho, jak se bortí piedestaly věčejších, nesmrtelných bohů. Jak se za ně stydíme a chceme je zapomenout. Jak se národy, ba celé určité lidské společenství vrací k hodnotám, které mají nadčasovou platnost. A také znovu hledá ty (ač dočasně zapomenuté), kteří těmito hodnotám dokázali být věrni. Jsem ochoten s vámi (myslím radou MěNV) uzavřít dlouhodobou sázku. Jsem přesvědčen, že se dočkáme toho, kdy některá z ulic v Karlových Varech (a nejenom tam), ponese jméno TGM.*“⁵⁶ Byla to prorocká slova, která jasně ukazovala, že česká i slovenská společnost se navzdory neměnnému kursu komunistického režimu vrací ke svým demo-

55 Viz např. HORSKÝ, Marián (ed.). *November, 89 v regiónoch Slovenska a dnešok (november 1989 – november 1999)*. Trnava: Trnavská univerzita, 2000. ISBN 8096848704; HRABKO, Juraj (ed.). *Verejnosť proti násiliu – november 1989 v okresoch a regiónoch*. Bratislava: Stála konferencia Občianskeho inštitútu, 2005. ISBN 8096912313; VALEŠ, Lukáš (ed.). *Rok 1989 v Plzni a západních Čechách*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2003. ISBN 8086473554; VALEŠ, Lukáš. *Listopad, 89 v Klatovech, aneb, Klatovy v přelomových letech 1989–1990*. Klatovy: AgAkcent, 2005. ISBN 8090309399; BOŠTÍK, Martin. *Sametová revoluce v Litomyšli: příspěvek k politickým dějinám okresu Svitavy v letech 1989–1991*. Litomyšl: RML, 2009. ISBN 9788090406414; ISBN 9788087311691; VALEŠ, Lukáš – Jiří PETRÁŠ a kol.. *Česká města a okresy v letech 1989–1990*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2016. ISBN 9788075560117.

56 *Stres*, 1989, roč. 1, č. 0, s. 3, přesněji nedatováno. Bez ISSN.

kratickým hodnotám, které v českých zemích symbolizoval T. G. Masaryk a na Slovensku Milan Rastislav Štefánik.⁵⁷ Svědčí o tom mimo jiné i stovky lidí, kteří se 9. listopadu sešli na památné mohyle nad Štefánikovým hrobem na Bradle, aby manifestovali úctu k této velké postavě slovenských dějin a zároveň symbolu boje za svobodu a demokracii. Navázali tak na předchozí pochod na mohylu, který se konal 7. května 1989 za účasti zhruba 1000 občanů (mimo jiné za aktivní účasti slovenských členů Hnutí za občanskou svobodu), či 21. červenec, kdy se představitelé slovenského disentu i obyčejní Slováci setkali u zachovaného Štefánikova pomníku v Predmieri.⁵⁸

Rok 1989 ovšem začal politicky především týdenní vlnou demonstrací, jejichž účastníci si chtěli zpočátku jen připomenout 20. výročí sebeupálení Jana Palacha, které připadlo na 16. ledna 1989. Ponechme stranou obecně známé informace o této důležité události⁵⁹ a věnujme pozornost opět významné regionální stopě těchto manifestací. Podle informací Veřejné bezpečnosti o demonstraci z 19. ledna bylo z 356 lidí, kteří byli vyzváni k prokázání totožnosti, 236 z Prahy, 46 ze středních Čech, 15 z Jihočeského, 14 ze Severočeského kraje, 8 ze západních Čech a po deseti z východních Čech a obou moravských krajů. Své zastoupení měly ale i všechny tehdejší slovenské kraje – ze Západoslovenského byli legitimováni 2 lidé, rovněž 2 ze Středoslovenského a z nejbudálenějšího – Východoslovenského – dokonce 3.⁶⁰ Vzhledem k tomu, že na demonstraci se účastnilo přibližně 5000 lidí, byl skutečný počet účastníků z regionů mnohem vyšší a činil téměř plnou třetinu všech přítomných. Nešlo přitom jen o Palachův týden. „Zvyk“ jezdit na demonstrace opozice do Prahy, která skýtala mnohem větší anonymitu a tudíž větší možnosti pro nepovolené aktivity než česká a slovenská města a okresy, byl mezi regionálními disidenty, ale často i lidmi, kteří prostě jen chtěli vyjádřit svůj nesouhlas, bez jakýchkoliv politických ambicí, velmi rozšířený. Mimochodem právě Palachův týden, kde se lidé z regionů potkávali, také v řadě míst napomohl sjednocení doposud roztržštěné opozice.⁶¹

57 Viz např. ČAPLOVIČ, Miloslav – Ferenčuhová, Bohumila – Stanová, Mária (eds.). *Milan Rastislav Štefánik v zrkadle prameňov a najnovších poznatkov historiografie*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2010. ISBN 9788097043407.

58 KMEŤ, Nezávislé aktivity, ref. 29, s. 148.

59 Nestor českých soudobých dějin, historik Milan Otáhal, definoval význam tzv. Palachova týdne výstižně jako: „*Mezník ve vývoji masových veřejných protirežimních shromáždění i ve vývoji občanského odporu.*“ OTÁHAL, Milan. *Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011, s. 575. ISBN 9788072851379.

60 Vnitrostraničká informace 1989, ref. 43, č 57, s. 12.

61 *Rozhovor s Ing. Petrem Náhlíkem*, vedl Lukáš Valeš, Plzeň 11. 12. 2003. ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Přepis rozhovoru viz VANĚK, Miroslav – URBÁŠEK, Pavel (eds.). *Vítězové? Poražení?* Praha: Prostor, 2005, s. 625–626. ISBN 8072601423.

Velká část regionálních disidentů, zejména ti, kteří žili v okresních městech či ještě menších sídlech a byli tedy pod podstatně podrobnějším dohledem StB, byla právě v době pražských demonstrací velmi často preventivně zatýkána, aby se jim zabránilo v případné účasti. Z řady případů uveďme například jediného signatáře Charty 77, který v roce 1989 žil ve Strakonících, Miloslava Trégla: „*V době Palachova týdne jsem měl domácí vězení. Tyhle ty jubilea jsem v Praze nezažíval, ač jsem původně z Prahy, protože jsem vždycky měl domácí vězení.*“⁶²

Přes nástrahy bezpečnosti existovala mezi Prahou jako hlavním centrem samizdatové tvorby a českými a slovenskými městy (včetně již vzpomínaných Košic) čilá výměna zakázané literatury, samizdatových časopisů i dalších informací a materiálů.⁶³ Místní disidentské struktury také hledaly vlastní témata své opoziční činnosti, která odpovídala také místním politickým tradicím či místním politickým problémům. Palčivým problémem obecně a na severu Moravy zejména byl katastrofální stav životního prostředí, zdevastovaného jak dlouhodobou hornickou činností, tak především vysokou koncentrací těžkého průmyslu (hutnictví, metalurgie, těžké strojírenství). V Ostravě se tak na počátku roku 1989 rodí (Severomoravský) Ekologický klub, který měl za cíl upozorňovat právě na neřešenou situaci v této oblasti na Ostravsku a Karvinsku.⁶⁴

Podobně nosným tématem byla v západních Čechách tradice osvobození této části Československa americkou armádou. Pro obyvatele Západočeského kraje byl tento fakt zdrojem hrdosti i demokratického přesvědčení. O to silnějšího, že komunistický režim se po celých 41 let intenzivně snažil o jeho vymazání z učebnic dějepisu i vědomí běžných občanů. Místo historické pravdy byla žákům i jejich rodičům omílána historická fabulace o osvobození této části Čech sovětskou armádou oblečenou v amerických uniformách. Podle ní sovětská armáda postupovala vpřed takovou rychlostí a s takovými materiálními ztrátami, že si její vojáci museli v rámci spojenecké pomoci vypůjčit americké uniformy. Tato historická lež byla jedním z nejsilnějších zdrojů protirežimního smýšlení zdejších obyvatel. Tou další byl fakt, že téměř celé území kraje sousedilo se západním Německem, od něž ale bylo odděleno neprostupnou a nepřekročitelnou železnou oponou – stejnou, jaká oddělovala Slovensko a Rakousko na Dunaji, což palčivě vnímali především obyvatelé Bratislavy. Navíc drtivá většina obyvatel kraje přijímala signál některé z německých televizí (stejně jako jihočeské, jihomoravské a jihoslovenské domácnosti rakouské televize) a měla tedy velmi dobrý přehled o západoněmecké životní úrovni a nabídce zboží, které ostře kontrastovaly s československou realitou – mimo jiné demonstrovanou poloprázd-

62 Rozhovor s Milanem Tréglem vedl Lukáš Valeš, Strakonice, 27. 10. 2015. Archiv autora.

63 Rozhovor s Karlem Jungwirthem, vedl Lukáš Valeš, Klatovy 3. 2. 2002. Archiv autora.

64 FIEDOR, ref. 23, s. 43.

nými regály tehdejších samoobsluh a stále se zhoršujícími poměry v zásobování, které nedokázalo často zajistit ani věci běžné životní potřeby.

Jen v Plzni se akce k uctění amerických osvoboditelů této akce 6. května zúčastnilo zhruba 400 lidí, a to ještě považovali organizátoři za neúspěch.⁶⁵ Oslavy osvobození americkou armádou se ale neodehrály jen v Plzni. V různé míře a různou formou proběhly také v dalších městech, která Američané v květnu 1945 osvobodili. V Klatovech, kde se uskutečňovaly vzpomínkové akce na místním hřbitově již pravidelně od počátku 80. let,⁶⁶ za účasti zhruba dvou desítek občanů. V jihočeských Strakonících 6. května, na který připadalo výročí osvobození města americkou armádou, se strakonický občan Karel Bouša převlékl do americké uniformy a postavil se na místo, kde původně (a dnes opět) stála pamětní deska připomínající podíl Američanů na osvobození města. V této uniformě pak stál čestnou stráž po celý den.⁶⁷

Z důležitých mimopražských akcí v roce 1989 připomeňme například pravděpodobně nejvýznamnější setkání ekologických iniciativ a stran z východní a západní Evropy, které se konalo s požehnáním nejvyšších míst československého režimu a bylo organizováno oficiálními československými organizacemi pod hlavičkou mírového „*Setkání mládeže na Šumavě*“⁶⁸ 1. – 4. června 1989 v jihočeském Vimperku.⁶⁹ Stejně jako listopadové revoluce na Albertově se ho ovšem z československé strany zúčastnili zástupci oficiálních i nezávislých ekologických iniciativ. Do Vimperka přijelo až 1500 lidí z 27 států na obou stranách železné opony, která tím ještě před listopadem utrpěla vážnou trhlinu. Jasně se ukázalo, že právě otázka životního prostředí neznala hranic a byla stejně aktuální na západě i na východě. A že svoboda slova, právo veřejnosti na pravdivé a objektivní informace, či svoboda médií informovat bez cenzury jsou s ekologií a životním prostředím spojeny pupeční šňůrou.

Významným impulsem pro rozvoj protirežimních aktivit v regionech byla i petice *Několik vět*, která se zrodila z prostředí pražského disentu jako výzva komunistické moci k dialogu s občany a jejíž text odvysílala stanice Svobodná Evropa 29. června 1989. Zatímco petici Augustina Navrátila podepsalo téměř 600 tisíc lidí ze všech koutů tehdejšího Československa, tato petice měla sice skromnější ohlas – od listopadu 1989 ji podepsalo přibližně 37 tisíc lidí. I tak šlo

65 ANTON, Miroslav. *Listopad 1989 v Plzni*. Plzeň: NAVA, 1999, s. 8. ISBN 8072110632.

66 VALEŠ, Lukáš. *Listopad '89 v Klatovech, aneb, Klatovy v přelomových letech 1989–1990*. Klatovy: AgAkcent, 2005, s. 17. ISBN 8090309399.

67 Rozhovor s Ing. arch. Janem Rampichem vedl Lukáš Valeš, Strakonice, 20. 9. 2015. Archiv autora.

68 Denní situační zpráva 1989, č. 108, II. správa SNB. Dostupné na internetu: http://www.ustrcr.cz/data/pdf/projekt_89/situacni-zpravy/dsz108-1989.pdf. [cit 2018-02-15].

69 Blíže viz VANĚK, Nedalo se, ref. 31; Vaněk a kol., Ostrůvky svobody, ref. 31, s. 266-268.

o nejúspěšnější a nejmasovější počín pražského disentu, když počet signatářů Charty 77 se pohyboval jen někde kolem 1700. Petici *Několik vět* podepsala řada známých umělců – mimo jiné zpěvačka Hana Zagorová, či herci Zdeněk Svěrák, Rudolf Hrušínský, Jan Čenský, Jiří Bartoška, Ivan Trojan, Martin Stropnický apod., čímž ji dodali punc jisté oficiality. I velká část lidí stojící dosud zcela mimo disent a mimo jakékoliv protirežimní aktivity vzhledem k postupně „tajícím ledům“ sebrala odvahu a podepsala. Z našeho úhlu pohledu je důležité, že díky této petici pronikly opoziční aktivity i do malých měst – nejen do krajských, popř. okresních center jako tomu bylo dosud. Jedním z mnoha příkladů je malé jihočeské město Volyně, kde stabilně žilo pouze 3 tisíce obyvatel a kde petici podepsalo minimálně 5 zdejších občanů.⁷⁰

To už se blížilo magické datum 21. srpna – 21. výročí okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy, které znamenaly konec demokratizačnímu procesu symbolizovaném Alexandrem Dubčekem – další významnou a symbolickou postavou slovenského i českého boje za svobodu a demokracii.⁷¹ Režim nemínil nechat nic náhodě a preventivně pozatýkal desítky opozičních aktivistů ve všech hlavních centrech republiky. Hrozba tvrdé násilné reakce odradila velkou část zejména pražského disentu od přípravy masových a skutečně organizovaných akcí v českých městech v rámci připomenutí tohoto tragického výročí. V Praze tak jednotky Veřejné bezpečnosti rozehnaly jen asi 1500 účastníků demonstrace na Václavském náměstí. Další větší setkání občanů proběhla jen v Ostravě a Brně, kde se shromáždilo jen asi 150 lidí (v každém městě). Asi nejznámějším případem represe vůči konkrétním osobnostem disentu v souvislosti s výročím vpádu vojsk Varšavské smlouvy bylo zatčení členů tzv. *Bratislavské pětky*, kterou tvořili spisovatelka Hana Ponická, právník Ján Čarnogurský, filozof a signatář Charty 77 Miroslav Kusý, publicista Anton Selecký a lékař Vladimír Maňák, 14. srpna 1989.

Tito aktivisté totiž dopisem Úřadu vlády SSR oznámili svůj úmysl zorganizovat symbolické položení květin ve všech slovenských městech, kde si okupace vyžádala lidské životy, načež následovalo jejich zatčení a obvinění z trestného činu pobuřování, resp. rozvracení republiky. Většina členů Bratislavské pětky byla stíhána na svobodě, s výjimkou „nejnebezpečnějších“ osob – Jána Čarnogurského a Miroslava Kusého. Proces s těmito představiteli slovenského disentu již nebyl dokončen a ukončila ho něžná revoluce. Přesto Ján Čarnogurský se dostal z vazby až 22. listopadu 1989. Celý proces s Bratislavskou pětkou

70 Státní okresní archiv Strakonice. Fond Městský národní výbor Volyně. Kronika města Volyně, 1989, s. 29.

71 Viz Laluha, Ivan. Alexander Dubček a november 1989. In *Cesty k novemburu 1989: aktivita Alexandra Dubčeka. Zborník zo seminára pri príležitosti 10. výročia novembra 1989*. Bratislava: Spoločnosť Alexandra Dubčeka; Nová práca, 2000, s. 19-33. ISBN 8088929202.

přítom byl pro režim mnohem nebezpečnější než jich případná akce 21. srpna. Výrazně totiž přispěl ke stmelení a zvýšení akceschopnosti slovenského disentu, propojením jeho politicky různorodých proudů – od katolického až po reformně komunistický. Proces vzbuzoval velké protesty doma i v zahraničí. Soudní přelíčení přitahovalo stovky lidí, kteří dávali obviněným najevo své plné sympatie a vyjadřovali naopak svůj jednoznačný nesouhlas s praktikami režimu. Celá věc tak dále podpořila opoziční nálady nejen na Slovensku. A tak 14. srpna 1989 začal na Slovensku proces, který vyvrcholil svržením komunistického režimu.⁷²

Listopad 1989 nezačal v Praze

Ještě před událostmi na Národní třídě došlo v průběhu listopadu minimálně ke třem významným událostem, které „zvěstovaly“ změnu politických poměrů v zemi a pád komunistického režimu. Již 12. listopadu vyvrcholily aktivity českých a slovenských věřících svatořečením Anežky Přemyslovny (České), které se konalo ve Vatikánu 12. listopadu 1989. Na akt svatořečení přijelo téměř deset tisíc českých, moravských a slovenských poutníků, kterým již režim nebránil ve vycestování na Západ.⁷³ Celá akce navíc získala nádech oficiality, když se jí zúčastnil i český ministr kultury Milan Kymlička a přenášela ji tehdejší Československá televize. Tehdejší ředitel Rádia Svobodná Evropa Pavel Pecháček k náladě poutníků poznamenal: „*Z těch lidí ve Vatikánu bylo cítit to, jak chtějí jít cestou svobody a změny. Netýkalo se to jenom věřících, ale kdekoho.*“⁷⁴ Jeden z poutníků – Josef Múčka z Brna – vzpomíná: „*Najednou jsme mohli ven. Nešlo tomu uvěřit.*“ Sama dosud nepředstavitelná cesta za železnou oponu podle něj lidi ještě více stmelila a napomohla výrazně k pádu režimu. Poutě, slavnostní mše i přijetí poutníků papežem Janem Pavlem II. se zúčastnila i manželka tehdejšího disidenta Petra Pitharta Drahomíra: „*Vrátila se nadšená, dojatá a vzrušená. Seděli jsme s dětmi v kuchyni a poslouchali její vyprávění jako první nepochybnitelnou zprávu o tom, že už se to vlastně ,votočilo‘.*“⁷⁵ Jakoby se naplnila dávná legenda, podle které až bude Anežka Přemyslovna svatořečena, nastane v naší zemi klid a mír. V každém případě akt svatořečení a vše, co s ním bylo

72 Viz Čarnogurský, Jan. Odpor proti komunizmu. In *Impulz. Revue pre modernú katolícku kultúru*, 2005, roč. 1, č. 2. ISSN 1336-6955. Dostupné na internete: <http://www.impulzrevue.sk/article.php?26>. [cit 2018-02-15].

73 MAREČEK, Lubomír. *Svatá Anežka Česká urychlila před dvaceti lety svobodu*. Dostupné na internete: http://brno.idnes.cz/svata-anezka-urychlila-pred-dvaceti-lety-svobodu-fbl/-brno-zpravy.aspx?c=A091105_194753_brno_aja. [cit 2018-02-15].

74 STRAŠÍKOVÁ, Lucie. *Anežka Česká byla nablízku těm, kteří ji potřebovali*. Dostupné na internete: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/ct24/domaci/1373866-anezka-ceska-byla-nablizku-tem-kteri-pomoc-potrebovali>. [cit 2018-02-15].

75 MAREČEK, ref. 73.

spojené, jasně ukázaly, že režim je již v rozkladu a také tehdejší Československo se brzy dočká vytožené svobody.

Nejvýznamnější regionální akcí, která bezprostředně předcházela sametové revoluci, byla série protirežimních demonstrací v severních Čechách, které vypukly v důsledku několikaměsíční smogové situace a dlouhotrvajícími zdravotními a ekologickými problémy Severočeského kraje. K první demonstraci, jejímž strůjcem byl pravděpodobně teprve 16 letý učeň, došlo v Teplících 11. listopadu,⁷⁶ kdy se na zdejším náměstí shromáždilo přibližně 800 osob.⁷⁷ Protesty pokračovaly v tomto okresním městě i další dva dny a nepokoje stále sílily. Záhy se přelily i do dalších měst regionu – do Litvínova, Mostu atp. Původně nepolitické požadavky po zlepšení stavu životního prostředí se změnily v politické, včetně otevřeného dialogu s místními stranickými funkcionáři. Ti s ním pod tlakem demonstrací byli nuceni souhlasit. Veřejná bezpečnost bohužel nemínila přihlížet a zejména ve dnech 11., 12. a 13. listopadu použila proti pokojně demonstrujícím i obušky. To podnítilo k akci pražské vysokoškoláky – studenty Přírodovědecké fakulty, kteří vystoupili na podporu Severočechů v pražských ulicích.⁷⁸ Historik Miroslav Vaněk pojmenoval svou studii o teplických demonstracích výstižně *Předehra k 17. listopadu*.⁷⁹

Stejně přízvisko použili historici⁸⁰ i pro vystoupení bratislavských vysokoškoláků ve čtvrtek 16. listopadu 1989. Kolem 17 hodiny se na tehdejší Mírovém, dnes Hodžově náměstí sešlo zhruba 300 studentů z různých bratislavských vysokých škol, aby si připomněli výročí Mezinárodního dne studentstva a zároveň vyjádřili svou touhu po změně politických poměrů v zemi, která po pádu komunistických režimů v Polsku, Maďarsku i NDR zůstávala poslední komunistickou baštou ve střední Evropě. Studenti se pohybovali na trase Mírové náměstí – dnešní prezidentský palác a ministerstvo školství. Vytvořili lidský řetěz a pro-

76 MESÁNYOVÁ, Martina. Listopadová revoluce 1989 na Teplickou. In *Zprávy a studie Regionálního muzea v Teplících*. Teplice: Regionální muzeum v Teplících, 2000, s. 155-171. ISSN 1211-8257.

77 Viz podrobně VANĚK, Miroslav. *Předehra k 17. listopadu; Ekologické demonstrace v Teplících*. In *Historické studie: K sedmdesátinám M. Otáhalo*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998 s. 223-232. ISBN 8085270811; VANĚK, Nedalo se, ref. 31, s. 131-133.

78 HRUBEŠ, Jan. *Ekologické proudy v Československu*. Disertační práce obhájená na Ústavu politologie FF UK. Praha 2016, s. 107; viz také VANĚK, Nedalo se, ref. 31, s. 132-133; VANĚK a kol. *Ostrůvky svobody*, ref. 31, s. 271.

79 VANĚK, Miroslav. *Předehra k 17. listopadu. Ekologické demonstrace v Teplících*. In TŮMA, Oldřich. *Historické studie: K sedmdesátinám M. Otáhalo*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998, s. 223-232. ISBN 8085270811.

80 KUCHARÍK, Juraj. 16. november 1989. Pochod študentov v Bratislave – predohra nežnej revolúcie. In *Historická revue : vedecko-populárny časopis o dejinách*, 2011, č. 11, s. 68-72. ISSN 1335-6550.

volávali přitom hesla: „*Svobodu!*“; „*Chceme demokraciu!*“; „*Chceme volně cestovat' do zahraničia*“ apod. Důležitou novinkou, která tuto demonstraci významně odlišovala od předchozích – zejména od Svíčkové z března 1988 –, bylo to, že proti demonstrujícím nezasáhla Veřejná bezpečnost –, což se stalo následně v Praze. A právě tento rozdíl pravděpodobně způsobil, že to byly pražské a nikoliv bratislavské události, které se staly příslovečnou rozbuškou něžné/sametové revoluce.

Jakkoliv to byly nakonec události 17. listopadu 1989, které zahájily pád komunistického režimu, nebyla to ani zdaleka jen Praha a aktivity pražského disentu, které k němu zásadním způsobem přispěly. Tato studie se pokusila ukázat, jak důležitá a nezastupitelná role patřila také ostatním regionům, okresům a městům a jak právě jejich občané, vystavovaní často mnohem většímu nebezpečí a rizikům, v sobě našli odvahu vystoupit proti režimu a napomoci tím k jeho zhroucení.

* Tato studie je dílčím výstupem z projektu *Průběh Sametové revoluce ve vybraných městech Jihočeského kraje v komparativní perspektivě*, podpořeného finančně Grantovou agenturou České republiky. Číslo projektu: 13-15049S.

ES WAR NICHT NUR PRAG – DER BEITRAG DER EINWOHNER TSCHECHISCHER UND SLOWAKISCHER STÄDTE UND REGIONEN ZUM FALL DES KOMMUNISTISCHEN REGIMES

LUKÁŠ VALEŠ

Das Ziel der Studie ist es zu zeigen, dass über die Bedeutung von Prag als wichtigen Zentrums der Aktivitäten gegen das Regime hinaus, eine nicht weniger starke Opposition auch außerhalb der Hauptstadt existierte – in den slowakischen und tschechischen Regionen und Städten. Die Bedingungen für die Arbeit des örtlichen Disents waren deutlich komplizierterer als in Prag. Vor allem auf der Ebene der Bezirksstädte waren die in diese Aktivitäten eingeschlossenen Menschen unter der Aufsicht der Staatlichen und Öffentlichen Sicherheit, jedoch auch ihrer relativ konservativen Umgebung. Trotzdem entstanden quer über die Republik alternative Bewegungen. Bei diesen handelte es sich vorwiegend um keine politische Angelegenheit. Der primäre Grund der Suche nach Alternativen war die Mühe um die Realisierung eigener Vorstellungen über das Leben, und das vor allem im Bereich der Kunst, des Umweltschutzes, des Trampings und des freien Praktizierens des religiösen Glaubens. Das kommunistische Regime nahm jedoch diese von ihm nicht kontrollierten und nicht erlaubten Aktivitäten als Angriff an sich selbst wahr und demnach handelte es auch mit den Akteuren. Dadurch kam es zu einem interessanten Paradox, dass Menschen, die in der Mehrheit keine politische Tätigkeit

entwickelten, auch nicht entwickeln wollten, vom Regime selbst in die Politiksphäre und den Widerstand gegen das Regime „getrieben“ wurden. Wenn diese Menschen gezwungen wurden Vernehmungen nur deswegen zu absolvieren, dass sie ein vollwertiges religiöses Leben leben wollten, fingen sie dann selbst an die politischen Samisdate zu überscheiben, zu Demonstrationen gegen das Regime zu fahren, sich mit den Signataren der Charta zu treffen oder diese alleine zu unterzeichnen usw. Die Studie verweist auch auf die Äußerungen des Widerstandes des gegenkommunistischen Regimes, welche nicht nur politisch motiviert waren, sondern auch mit Gewalt realisiert – Angriffe gegen die Symbole der kommunistischen Macht, Bewaffnung und Ansammlung von Sprengstoffen usw. Zu diesen Äußerungen des Gewaltwiderstandes kam es gerade in den Regionen – Příbram, Sokolov, Přerov.

doc. PhDr. Lukáš Valeš, Ph.D.
Vysoká škola evropských a regionálních studií
Žižkova 6, 37001 České Budějovice
email: valesl@centrum.cz